

JEAN BÉRENGER

A lengyel—francia kapcsolatok és az Oppeln-Ratibor-i hercegségek. 1664—1665

A francia politika szemében Magyarország csak egy láncszeme volt annak a szövetségi rendszernek, amelynek célja az Ausztriai Ház bekerítése volt. A szövetségi rendszer leglényesebb alkotóelemei Lengyelország, a Török Birodalom és Erdély voltak. 1660-tól kezdve az erdélyi állam váratlanul kiesett a szövetségi láncból, miután a Porta semmilyen önálló külpolitikai lépést nem engedélyezett Apaffy Mihálynak.¹ Ettől kezdve lehetünk tanúi a Lengyelországhoz való közeledési kísérletnek, melynek célja egyrészt az volt, hogy erős szövetségest szerezzen Franciaországnak, másrészt pedig — ezzel szoros összefüggésben —, hogy állandó kormányzatot állítson Lengyelország élére, másként szólva, hogy ezt a nagy nemesi köztársaságot abszolút állammá alakítsa.

Ezt a politikát Mazarin kezdeményezte, s utóbb a külügyekben utóda, Hugues de Lionne, majd a bíboros bizalmasa, a beziersi püspök, Pierre de Bonzi folytatta. Az ügy csak néhány ember munkája volt, akik kezdettől fogva egyedül álltak az ellenséges lengyel közhangulatban és így próbálkozásuk végül is sikertelen volt.²

Érdekes volna párhuzamot vonni a XVII. századi Lengyelország és Magyarország viszonyai közt, legalábbis a politikai és társadalmi struktúra terén. Mindkét országban a rendek kezében volt a hatalom — ezen belül az arisztokrácia játszotta a vezetőszerepet —, de számolni kellett a nemesség részben elszegényedett tömegével, amely mindig készen állt, hogy fegyverrel védje meg kiváltságait. A városok és a többnyire német polgárság szerepe mindkét országban jelentéktelen volt, s az egyébként hatalmas katolikus papságnak egyik helyen sem sikerült teljesen felszámolnia a többi felekezetet. A politikai hatalmat a rendi gyűlések (Lengyelországban a tartományi gyűlések, Magyarországon a megyegyűlések) tartották kezükben, a legfőbb hatalmat pedig mindkét országban az országgyűlés gyakorolta, amelynek egyik fő feladata a királyválasztás volt. Az abszolutizmust egyik ország sem ismerte, sőt a központi hatalom mindegyikben erősen visszaszorult, még az 1650-es évek Magyarországon is, ahol a végrehajtóhatalom szinte teljesen kicsúszott a Habsburgok kezéből és a nagybirtokos főurak kezében volt. Sem Magyarországnak, sem Lengyelországnak nem volt állandó hadserege, pedig a nemesi felkelés alkalmatlan volta mindinkább kitűnt, amennyiben bátor katonákat adott, akik azonban nem rendelkeztek tapasztalattal és a modern hadviselés taktikájára alkalmatlanok voltak. Az állam megerősítésének első lépése tehát az állandó hadsereg létrehozása és az örökletes monarchia felállítására lett volna.

Lengyelország az 1650-es években látszatra erős és hatalmas ország volt, Magyarország viszont, darabokra törődve, még teljes függetlenséggel sem rendelkezett. Mégis a két országot lényegében ugyanez a baj emésztette: a nemesség megtagadott minden feyelmet. Lengyelország a második északi háború folyamán éppen ezért igen nehéz órákat élt át.

¹ Ld. *J. Bérenger*: Les relations franco-hongroises à l'époque du gouvernement personnel de Louis XIV. (Informations Historiques 1967) és *uő.*: Francia—magyar kapcsolatok a Wesselényi-összeesküvés idején (Történelmi Szemle 1967. 275—291).

² *L. Schick*: Un grand homme d'affaires au début du XVIe siècle: Jacob Fugger. Paris. 1957. 161—184.

1655 és 1660 közt Lengyelországot előzönlötték az idegen csapatok (brandenburgiak és svédek) és megmenekedését csak egy, az Ausztriai Ház által támogatott általános nemzeti felbuzdulásnak köszönhetette. Az 1660-ban Olivában aláírt béke azonban súlyos feltételeket tartalmazott. Ennek megfelelően az országban nagy volt a rémület és mindez alátámasztotta azokat a reformokat, amelyeket az uralkodó, János Kázmér király és felesége, a francia Gonzaga Mária Lujza javasoltak.

Gonzaga Mária Lujza IV. Ulászló lengyel királlyal való házasságát Mazarin kezdeményezte, aki ebben a házasságban eszközt látott a varsói udvar francia-barát pártjának megerősítésére. A választás bölcsnek bizonyult, legalábbis a francia érdekek szempontjából, mert Gonzaga Mária Lujza okos asszony volt. IV. Ulászló halála után öccséhez, János Kázmérhoz ment férjhez, aki Franciaország hűséges barátja maradt uralkodása egész folyamán. Miután a királyi pár már idős volt ahhoz, hogy gyermekük szülessen, úgy határoztak, hogy a koronát egy francia hercegre hagyják, az enghieni hercegre, a nagy Condé idősebbik fiára.

A tét Franciaország számára jelentős volt, hiszen Lengyelország politikai szövetsége forgott kockán. Lengyelország ugyanis, mint katolikus hatalom, jó kapcsolatokat tartott az Ausztriai Házsal és Spanyolországgal. Spanyolország közbenjárására történt, hogy III. Ferdinánd császár, nem sokkal halála előtt Lengyelország oldalán avatkozott be a második északi háborúba. Ilyen körülmények között erősen kétséges volt, hogy egy nyugat-európai összeütközés esetén Lengyelországban a Habsburg-barát, vagy a francia-barát párt kerekedik-e fölül.

Bár Lengyelországban voltak francia-barátok, korántsem képviseltek túlsúlyt a külpolitikai pártok közt, sőt az írók és általában a lengyel nemesség inkább szembenállt a francia orientációval, márcsak az abszolút monarchia eszméje miatt is. Ahogy Kochowski legyél költő írta: „Hasonlítsuk össze a mi államunkat Franciaországgal. A lengyel kormányzati forma nem teszi lehetővé az abszolutizmust, sem semmilyen más önkényes alakját az uralkodói hatalomnak.” Oppalinski lengyel főúr „Defensio Poloniae” c. munkájában rosszállóan említette, hogy Franciaországban nincs országgyűlés és hogy az uralkodó által hozott végzések az egész nemzetre kötelezőek, akár tetszik, akár nem. Bírálta a francia nemesség magatartását, nevezetesen azt, hogy közömbös a politika iránt és egyáltalában nem vállal felelősséget az ország dolgáért. A lengyel nemesség, amely legszívesebben teljesen megmervítette volna a társadalmi válaszfalakat, nem rokonszenvezett a franciaországi társadalmi rendszerrel sem, sőt erősen bírálta azt. Különösen azal nem értett egyet, hogy Franciaországban bárki birtokolhatott földet és így fölemelkedhetett a nemességbe. Egyszóval a lengyel uralkodó osztály jelentős része veszélyesnek látta a Franciaországgal való szövetséget, mert féltette kiváltságait, különösen ha a szövetség az állam reformját is tervbe veszi. Oppalinski és osztályostársai belenyugodtak volna a „liberum veto” korlátozásába, de sohasem fogadták volna el a radikális reformokat.³

1659-től kezdve Mária Lujza királyné és az udvar elhatározta, hogy a hadseregre, a paraszti tömegekre, a katolikus papságra és a szenátusra támaszkodva, bármily áron is, keresztülviszi a reformokat. Ez nyílt harcot jelentett az országgyűléssel. A királyné ezt is vállalta. A fontos tisztségekre bizalmi embereit nevezte ki és igénybevette a Mazarin által rendelkezésére bocsátott pántztámogatást. 1661-ben megkísérelte az országgyűléssel megválasztatni az enghieni herceget, de vereséget szenvedett; a királyválasztást törölték az országgyűlés napirendjéről. Ekkor az északi háború során szervezett állandó hadseregre támaszkodva, államcsinnyel próbálkozott, de ez sem sikerült. Ezután a sziléziai hercegségeket — amelyek mint császári zálogbirtokok a lengyel királyi ház tulajdonát képezték — az enghieni hercegre ruházta.⁴

³ Az ügylet fontos voltára ld. *J. Bérenger*: La Hongrie et la politique polonaise de Mazarin (Nouvelles Etudes Hongroises, Budapest. 1971. 208–215). — Jacques Bretel de Grémonville bécsi francia követ jelentése XIV. Lajosnak, 1665. márc. 26-án: Archives du Ministère des Affaires Étrangères (Paris). Correspondance Politique (a továbbiakban rövidítve: AE C. P.: Autriche, t. 19., fol. 41/50.

⁴ *Zofia Libiszowska*: Une tentative de réforme de l'État polonais au XVIIe siècle.

Ha az enghieni herceg bejut a sziléziai hercegségek birtokába, egyszeribe minden esélye megvan, hogy lengyel királlyá válasszák, akkor pedig Lengyelország Franciaország szövetségésévé lesz, és ez komoly segítséget jelent XIV. Lajosnak az Ausztriai Ház hátában.⁵ Nagy horderejű nemzetközi politikai ügyről volt tehát szó, amely döntő hatást gyakorolhat az európai erőviszonyokra. A császár azonnal felfogta a veszélyt, amit a hercegségek átruházása jelentett, s azt is, hogy itt csak egy mentés van, az, ha gyorsan visszaváltja zálogbirtokait. De ahhoz, hogy ezt megtehesse, több millió rénesforintot kellett azonnal előteremtenie. A szükséges összeg nagyjából a Birodalom egy évi bevételeinek 20%-át jelentette.⁶

Oppeln és Ratibor először annak a zálogkölcsonnek kapcsán került előtérbe, amelyet IV. Ulászló lengyel király 1645 május 10-én III. Ferdinánd császárnak juttatott. Az ügyletet a Cseh Kamara két tagja, H. Putz és H. Walderode bonyolította le, ez utóbbi akkor éppen császári rezidens volt a lengyel udvarban. III. Ferdinánd 500 000 birodalmi tallért és 200 000 magyar forintot kapott kölcsönképpen, melyet a lengyel király két részletben utalt át, egyik felét 1645 májusában, másik felét július végén.⁷ Ne felejtjük, hogy a császárnak ekkor az európai hatalmak koalíciójával kellett szembenéznie, azzal a koalícióval, melyhez Franciaország, Hollandia, Svédország és I. Rákóczi György Erdélye tartozott. Torstenson, a svéd csapatok parancsnoka éppen a morvaországi Brünnt ostromolta, miközben lovasságát Bécs környékének feldúlására küldte, és azon fáradozott, hogy egyesüljön I. Rákóczi György seregével. A veszélyes helyzet nem tette lehetővé, hogy a lengyel zálogkölcson-tárgyalásokon a császár kedvező hitelfeltételeket harcoljon ki, bármilyen áron pénzre volt szüksége. Egyébként a kölcsön nagyrésze Anna és Konstancia főhercegnők elmaradt hozományának kifizetésére szolgált, akik lengyel királyokhoz mentek még régebben feleségül, más részét pedig kisebb adósságok kiegyenlítésére kellett fordítani. A kölcsönkérés tehát egyúttal az osztrák—lengyel szövetség megerősítését szolgált, amit nemcsak a bécsi, hanem a madridi diplomácia is egyik fő céljával tűzött ki.⁸

A Habsburg Monarchia számára a katolikus Lengyelország szövetsége jelentős támasznak tűnt az ellenséges Svédországgal, a változékony Moszkvával és az ingadozó brandenburgi választóval szemben. Annál is inkább, mert ez a szövetség adott esetben a törökök és a magyarok ellen is segítséget jelenthetett. A kölcsön fejében viszont a császárnak át kellett engednie a lengyel király és örökösei számára zálogjogon a két sziléziai hercegséget, Oppelnt és Ratibort, minden tartozékával, jogaival és birtokával, csak a névleges főhatalmat tartva fenn a mindenkori cseh király számára. Ennek a csekély lengyel kisebbség által is lakott területnek az átengedése azonban biztosítékokkal történt. Nevezetesen kikötötték, hogy a lengyel király csak a cseh király (a császár) beleegyezésével adhatja tovább és hogy ugyanaz visszaválthatja, ha IV. Ulászló vagy örökösei Oppelnt és Ratibort idegen kézbe akarnák juttatni.⁹

Miután a sziléziai hercegségek jogi helyzetét a feudális jog szabta meg, az új birtokos birtoklása csak akkor volt törvényes, ha a hűbérúr, a cseh király, illetve a cseh-királyi koronát is viselő császár elismerte és beiktatta. Ezért a bécsi francia rezidens 1665 januárjában kérte a császártól az enghieni herceg investitúráját. Ez a kérés válaszul elé állította a császárt: vagy vállalja a beiktatást annak minden következményével együtt, vagy pedig él visszaváltási jogával. Ez utóbbihoz azonban hiányzott a szükséges pénz. Közhelyként hangzanék, ha azt mondanánk, hogy

⁵ Galeazzo Gualdo Priorato: *Istoria di Leopoldo Cesare*. V/2. Wien. 1670 (a császári udvar megrendelésére készült hivatalos munka).

⁶ Az országgyűlések által megszavazott adók és az egyéb uralkodói bevételek (vámok stb.) együttes összege, számításunk szerint, 1665-ben 3 598 140 rajnai forintot tett ki.

⁷ G. Gualdo Priorato: I. m. i. h.: „Hippoteca et obligatione fatta dall'Imperatore Ferdinando III delli Ducati e Principati d'Oppel e Ratibor a Vladislas IV. Re di Polonia.”

⁸ Ld. A. F. Příbram: Franz Paul Freiherr von Lisola und die Politik seiner Zeit. Wien. 1898.

⁹ Gonzaga Lujza-Mária szerepére és a lengyel reformkísérletre ld. főként Z. Libiszowska: I. m.

hiányzott, mert a 30 éves háború teljesen kiürítette a császári pénztárt és megcsapolta a Birodalom minden erőforrását. De az sem mellékes, hogy az utolsó 10 esztendő császári külpolitikája is nagy pénzeket emésztett fel.

A 30 éves háború után néhány évvel, 1656-ban III. Ferdinánd újra fegyverkezett, hogy megsegítse Lengyelországot az északi háborúban. Fia, Lipót 1661-ben kissé könnyelműen kötelezte el magát Erdélyben, amikor megpróbálta rátenni kezét a fejedelemségre, a kelet-európai szövetségi rendszer kulcsára. De Erdély fejedelme, II. Rákóczi György is könnyelműen avatkozott be X. Károly svéd király oldalán az északi háborúba. Ez a beavatkozás nem tetszett a Portának sem, s ezért trónfosztottá nyilvánította Rákóczit. Lipót az Ausztria-barát irányzatot képviselő Kemény János támogatására jelentős hadsereget küldött, mire a Porta megtorló hadjáratral válszolt. Ez a magyarországi török háború a császáriak számára katasztrofálisan ütött ki. 1663 szeptemberében, Érsekújvár elestével megnyílt a törökök előtt a Bécs felé vezető út és a következő évben a császári hadvezetés csak német és francia segítséggel tudta Szentgothárdnál a nagyvezér seregét megállítani. A keresztény seregek győztek, a császár azonban nem használta ki a győzelmet, mert mindenáron békére vágyott, hogy végre feloszlathassa hadait, amelyeket csak nagy áldozatok árán tudott fenntartani. Ezért néhány héttel később, jelentős területi engedmények árán, Vasváron békét kötött a Portával.¹⁰

A sziléziai hercegségek ügye tehát egy olyan percben merült fel, amikor a császári kincstár üres volt, s Lipót kormánya amúgy is túl volt terhelve kiadásokkal. Újabb adók kivetésének terve e rendkívüli ügy finanszírozására, tudtunkkal nem merült fel, legalábbis az ausztriai és csehországi rendi gyűlésekkel folytatott tárgyalások iratanyagában nincs nyoma ilyen irányú kezdeményezésnek. Nem maradt más hátra, mint a kölcsön, melynek e korban lehetséges forrásai a következők voltak:

- bécsi bankárok
- idegen, olasz és német bankárok
- az arisztokrácia, akár személyes hozzájárulás címén, akár az országgyűlési tárgyalások kanyargós útjain keresztül
- olyan pénzemberek, akik már korábban is társultak a császár hasonló ügyleteihez.

Ebben a korban magán személy csak úgy adott kölcsönt valamely uralkodónak, ha ez a kamarai jövedelméből zálogot adott, pl. a vámok beszedésének jogát ráruházta a kölcsönzőre egy bizonyos időre. A császár viszont az elmúlt félévszázad alatt annyiszor vett fel kölcsönt, hogy tartalékainak jelentős része le volt kötve. A pénzügyi helyzet amúgy sem volt valami biztató; ahogy maga az Udvari Kamara elnöke mondotta Grémonville-nek 1665 őszén, a császár jövedelmei nem érik el még a párizsi vámbevételek összegét sem.¹¹

A bécsi bankárok, akik 1650 óta rendszeresen kielégítették a császár hiteligényeit, egyszerűen elzárkóztak. A kereskedő testület a komoly biztosítékokkal garantált egy millió forintos kölcsön iránti tapogatózásra azzal válaszolt, hogy 50 000 birodalmi tallért sem lehet felhajtani egész Bécsben. Ezt a lehetőséget tehát el kellett ejteni.¹²

A császár miniszterelnöke, Portia herceg, a genovai bankárokhoz fordult.¹³ Ismert, hogy ezek milyen szerepet játszottak a spanyolországi Habsburgok politikájában és mennyire hűségnek bizonyultak. Május végén a bécsi kormányiszervek még mindig a genovai és hamburgi kereskedők válaszát várták. Most ez utóbbiakhoz is kérdést intézett a Hofkammer elnöke, bár úgy tűnik,

¹⁰ Georg Wagner: Das Türkenjahr 1664. Eine europäische Bewährung. Eisenstadt. 1964.

¹¹ Az 1665. szept. 19-i jelentés: AE C. P.: Autriche, t. 22., fol. 100.

¹² Grémonville 1665. febr. 19-i jelentése: uo. Autriche t. 20., fol. 236.

¹³ Ferdinand Portia herceg Lipót főherceg nevelője volt, majd 1657-ben a császár fő minisztere. 1665-ben halt meg, a tárgyalások közepette. Személyének kiesése azonban aligha jelentett nagy veszteséget.

hogy valamilyen csekélyebb horderejű ügyben.¹⁴ A genovaiak húzták-halasztották a választ, végül teljesen visszavonultak. E korban Genova még nem vesztette el pénzügyi befolyását, de a mindig kockázatokat rejtő államkölcsönöktől óvakodott, s ezt a genovai állami levéltárban végzett kutatásaim is alátámasztották. Hamburg és Bécs is elzárkóztak.¹⁵

A császár fordulhatott volna ahhoz a gazdag arisztokráciához, mely az udvari tanácsot alkotta és amely óriási vagyon tulajdonosa volt. A mindig jól értesült Grémonville szerint gróf Schwarzenberg, a Birodalmi Tanács elnöke akár egymaga is a császár rendelkezésére bocsáthatta volna a szükséges összeget. Óriási vagyona volt, miután az Eggenbergék, a legnagyobb csehországi földbirtokos család utolsó örökösét vette feleségül. Egyébként megörökölte a császár nagybátyja, Lipót-Vilmos főherceg javait is. Később, főleg 1680 után, Schwarzenberg jelentős összeget fog a császárnak kölcsönözni. A másik hitelező az Udvari Kamara elnöke, Sinzendorf lehetett volna, aki régi ausztriai családból származott és egy negyed évszázada fontos pénzügyi tisztségeket töltött be.¹⁶ Később sikkasztással vádolták meg, s 1680-ban ellenfeleinek sikerült megbuktatnia. Elítélték és egy millió forint visszafizetésére kötelezték. Ekkor keletkezett az a mondás, hogy a sovány gebe felhízlálásának legbiztosabb módja az volna, ha kineveznék udvari kamarai elnöké. Sinzendorf tehát elég gazdag volt ahhoz, hogy urát pénzinségében kiségitse. A császár azonban nyilván nem akarta magát az arisztokráciának lekötöztetni, ezért sem egyes nagybirtokos urakhoz, sem az egyes tartományi gyűlésekhez nem fordult.

Közben Báthory Zsófia, II. Rákóczi György özvegye ajánlkozott, hogy megveszi a két hercegséget.¹⁷ A buzgó katolikus Báthory Zsófia őszinte híve volt a Habsburgoknak, és elfogadható jelölt volt a lengyel királyné és a császár szemében egyaránt. Ajánlata mégis meghökkentő egy olyan helyzetben, amikor — a vasvári béke következtében — a magyar főnemesség egésze szembefordult az udvarral.

Az udvar persze Báthory Zsófia ajánlkozását nem fogadta el, hiszen hasonló vevőt az örökös tartományok főnemességében is találhattak volna. Az enghieni herceg által kívánt 2 millió ftot más úton kellett előteremteni.

Május végéig azonban a Kamara csak 360 000 forintot tudott szerezni (5 $\frac{1}{6}$ -os kamatra). Ilyen körülmények közt a császár két lehetőség között választhatott:

- a) Elhúzza a tárgyalásokat a következő lengyel országgyűlésig és így próbál ártani az enghieni hercegnek. Ezt javasolta az udvari tanács többsége, a fiatal uralkodó azonban Gonzaga herceg, a Haditanács elnöke és Lobkovitz herceg tanácsára elutasította ezt a megoldást.¹⁸

¹⁴ „Le secrétaire du Président m'a assuré . . . qu'on attendait encore une réponse de Gennes et de Hambourg, mais que pour celle-cy, comme c'est une somme qu'on demande sur l'engagement de quelques pierreries, elle est destinée pour les dépenses du mariage.” (A császár és Mária-Terécia spanyol infánsnő házasságáról van szó.) Grémonville 1665. máj. 28-i jelentése: AE C. P.: Autriche, t. 21, fol. 164.

¹⁵ Grémonville 1665. aug. 20-i jelentése: AE C. P.: Autriche t. 22., fol. 35.

¹⁶ „L'Empereur ne pourra trouver l'argent s'il n'est assisté par des particuliers. Le Comte de Svartzemberg et le Président des Finances sont les seuls qui aient le moyen de le fournir, le premier du sien propre, at l'autre par le crédit de ses amis . . . l'un et l'autre les pourraient achepter . . . mais le Président des Finances ne voudrait pas le faire pour . . . ne point faire éclater le grand bien qu'il s'est acquis dans le maniemment des finances. Mais il a tant de crédit que quand il voudra l'employer, il trouvera la somme à trois pour cent.” Az ápr. 30-i jelentés: uo.: Autriche t. 21., fol. 114—115.

¹⁷ „Depuis quatre jours nous avons commencé la négociation de l'achapt des deux duchez en Silésie pour la princesse Batori veufve de Prince Ragotski. Elle a embrassé avec plaisir la proposition que je lui avais fait faire par son agent . . . On demande pour le duc d'Enghien une indemnité de deux millions de florins.” Grémonville 1665. máj. 14-i jelentése: uo.: Autriche t. 21., fol. 137.

¹⁸ Grémonville 1665. jún. 30-i jelentése: uo.: Autriche, t. 21., fol. 226.

- b) A másik lehetőség a szükséges összegnek a magyarországi rézbányák elzalogosításával való megszerzése volt. Joanelli, a magyarországi rézbányák bérlője nem zárkózott el a kölcsön elől, ha biztosítékul megkapja a bányák jövedelmét. A tárgyalás, melyet Sinzendorf, a Kamara elnöke és Kinsky gróf, a csehországi alkancellár vezettek, egész nyáron át tartott;¹⁹ 1665 szeptember 26-án a felek megegyeztek.²⁰ A császár megígérte, hogy 1 100 000 rénus forint, azaz 2 200 000 toursi tallér kárpótlást fizet az enghieni hercegnek, s e kötelezettségnek 3 év alatt tesz eleget, úgy, hogy
- 600 000 forintot azonnal,
 - 250 000 forintot 1666-ban, majd újabb
 - 250 000 forintot 1667-ben fizet.

Joanelli vállalta, hogy ezeket az összegeket Grémonvillenek, az enghieni herceg meghatalmazottjának a kijelölt időben eljuttatja.

Az udvari kamara jelentése²¹ rögzítette Joanelli feltételeit is: 600 000 forint után évi 5%-os kamat, 500 000 forint után pedig évi 6%-os vagy pedig egy összegben 60 000 forint mindhárom esztendőre. A kamara alelnökét, Radolt bárót bízták meg azzal, hogy Joanelli végső feltételeire megoldást találjon. Joannelli biztosította egy másik osztrák pénzember, Gariboldo alsó-ausztriai sóadóbérlő támogatását is. Gariboldo 200 000 forintot előlegezett Joannellinek az első terminusra.

Gazdaságtörténeti szempontból is érdekes mozzanathoz érkeztünk: egy pénzember rövid idő alatt akkora összeget tudott előteremteni és kellő biztosítékokat tudott nyújtani ennek az egyébként Bécsben szokásos tranzakciók volumenéhez képest igen jelentős ügyletnek a lebonyolításához. Jóllehet az ügylet központjában a felső-magyarországi rézbányák álltak, Joannelli mégis a bécsi olasz bankár-körökhöz tartozott. A család eredetét nem ismerjük (milánói? velenicei?), sem levéltári kutatásaink során, sem a történeti irodalomban nem bukkantunk erre vonatkozó eligazító anyagra. Azt viszont tudjuk, hogy Vincenz és Benedikt Joannelli 1641-ben szerezték meg a magyarországi rézbányák bérletét. Kötelezték magukat havi legkevesebb 8000 rénus forint fizetésére, függetlenül az eladott bányatermékek mennyiségétől. Magukra vállalták az előző bérlő, Bernhart adósságait is és arra számítottak, hogy évi 6000 „mázsa”²² réz eladásával, 3 év alatt rendezhetik az adósságokat. A szerződést 1653-ig meghosszabbították, de 1649-ben a Joannelliek újabb feltételeket szabtak az Udvari Kamarának: adósságaik amortizációjára minden „mázsa” réz után 2 birodalmi tallért tartanak vissza, és a bérösszeg kétharmadát lengyel polturában fizetik.²³ A család kezében tartotta az egész magyarországi rézbányászatot és értékesítést, elnyerték a „Verleger” hivatalos címet is. Kötelezték magukat arra, hogy a rezet rögzített áron, a jó minőségűt „mázsként” 15, a közepes minőségűt pedig 6 birodalmi tallérért veszik át. A rögzített ár és a pieci ár közötti különbség jelentette volna a nyereséget. De a század eleje óta a különbség nagyon csekély volt, éppen a svéd réz növekvő konkurenciája miatt, mely elárastotta Észak-Európa hagyományos piacait, Danckát (Gdańsk) és Hamburgot, ahonnan a magyar rezet tovább szállították Oroszország, Dánia és Spanyolország felé. 1631-ben Gusztáv Adolf hódításai elzárták a

¹⁹ „Voyant qu'ils voulaient mettre par escrit les propositions qu'ils m'avoient faites, comme résultat de la conférence, je pris party de la rompre, afin qu'ils ne puissent pas dire que l'affaire eut été comme résolue.” Grémonville 1665. szept. 19-i jelentése: uo.: Autriche, t. 22., fol. 100. és Hofkammerarchiv (Bécs), Gedenkbücher 347: „Antwort an Herrn Hoffcammer Directorn, Herrn von Radol”; 1665. szept. 22. — Ld. még a strassburgi rezidens 1665. dec. 9-i levelét: Archives Municipales de Strasbourg, A A 1225, fol. 82.

²⁰ Központi Levéltár (Prága), Český dvors Kamara 1665/V.: „Anthwort an H. von Radolt in Oppell und Ratisborischer Reluitionsache.”

²¹ Hofkammerarchiv, Original kontrakte A 200. (1641). nov. 18.

²² Értsd: bécsi mázsa (Wiener Zentner), azaz 56 kg.

²³ A polturára ld. *Heinrich v. Srbik*: Der staatliche Exporthandel Österreichs von Leopold I. bis Maria-Theresia. Wien, 1907. 42—49. l.

német piacot a magyar réz előtt, így nagy mennyiségű réz maradt eladatlanul Augsburgban, Frankfurtban és Nürnbergben. Csak az örökös tartományok biztosítottak valami csekély felvevő piacot. Bécsben már azon töprengtek, nem kellene-e a besztercebányai bányákat bezárni.²⁴

Besztercebánya — legalábbis a királyi fiskus számára — az egyik legnagyobb értéket jelentette Magyarországon. A réz, arany és ezüst bányákat már a XIV. század óta művelés alatt tartották. Ezek a bányák a magyar király tulajdonát képezték, így kerültek 1526 után a Habsburgok közvetlen ellenőrzése alá, akiknek sikerült őket a pozsonyi Magyar Kamara hatásköre alól kivonni, a XVI. századi magyar országgyűlések folytonos tiltakozásai ellenére.

Hajdan az érc kitermelését kis kézműves jellegű vállalkozókra bízták, akik hova-tovább társultak a tárnák és aknák feltárására, a víz kiszivattyúzására. A kitermelés technikai feltételei állandóan tökéletesebbek lettek, de a termelési költségek nagyon magasak voltak, 1600 körül évente 100 000 rénus forintot tettek ki, mert az érc kibányászásának költségéhez még hozzá kell számítani a réz kinyerését megelőző előkészítő eljárások költségeit is. Ezek a bányák mindig nagy csodálatot váltottak ki az idegen utazókból, akik nem minden érdek nélkül keresték fel őket, miután a bányászati technikát a legfeltettebben őrzött államtitoknak tekintették. E kérdésekről írt leghíresebb mű G. Agricola: *De re metallica* című munkája. Az angol Sir Edward Brown orvos, a londoni Royal Society tagja is meglátogatta ezeket a bányákat és a következőkben számolt be a látottakról:²⁵

„Besztercebánya. . . Magyarország legnagyobb rézkitermelő műve. A réz rendkívül erősen kötődik az ércéhez ezért elválasztásuk csak igen nagy munkával és nehézséggel lehetséges, mint-hogy a kibányászott rézércet tizennégyszer pörkölik és olvasztják, hogy használatra alkalmassá tegyék. . . és ezután mégegyszer megolvasztják a kemencében és kétszer a zúzóműben.”

Sir Edward egy napot töltött az úrvölgyi bányában, egy két domb között elterülő kisvárosban, a hasonló nevű területen, Bersztercebányától egy magyar mérföldre.

„Ennek a bányának a telérei igen szélesek, s ezeket cumutatae-nak nevezik. Ez az érc igen gazdag, 100 font ércben rendszerint 20, néha 30, 40, 50 sőt esetleg 60 font réz is található.

Az üzemvezető megmutatta annak a bányának a térképét, melyben a nap nagyobb részét töltöttük. Ez jelölte mindazoknak a helyeknek a határait, ahol voltunk, és skála mutatta valamennyi vágat hosszát és távolságát a bányában.”²⁶

Az így előállított rezet többfelé kellett küldeni. A császár 500 mázsát tartott fenn magánhasználatra, például ágyúk és harangok öntésére, 200 „mázsát” a magyar főnemesség vett át alacsonyabb áron, azzal a megkötéssel, hogy ő maga dolgoztatja fel és nem bocsátja piacra. A réz legnagyobb része exportra került és éppen ez a kereskedelmi forgalom okozta a legtöbb problémát. Ennek biztosítására az udvari pénzügyi szervek és a császár mindig a bányák saját kezelése és bérlete között ingadozott.²⁷

Egészen 1546-ig a jól jövedelmező bányák Fugger-Thurzó bérletben voltak.²⁸ Az első szerződést 1484-ben kötötte Thurzó János, Jacob Fugger és a pécsi püspök, Magyarország kincstárnoka. Még 1526 után is állandóan nőttek a bevételek, miután a Fuggerek az ún. „vad” kitermeléshez folyamodtak. Mikor a telérek már majdnem kimerültek, a társaság felhagyott a rézbányák művelésével és ezek rövid időre közvetlen királyi igazgatás alá kerültek (1546—1549); 1555-től 1603-ig a réz értékesítését augsburgi vállalkozók bérelték, először a Manlich-ok, majd a Pellere-k és végül Lazarus Henckel von Donnersmarck.²⁹ A rézbányák a XVII. században válságba kerül-

²⁴ Uo. 37. 1.

²⁵ Sir Edward Brown: *A hrief account of some travels in Hungaria . . . as also some observations on the gold, silver, copper, quicksilver mines, Baths and Mineral waters in those parts.* London 1673.

²⁶ *E. Brown*: I. m.

²⁷ *H. v. Srbik*: I. m. 38.

²⁸ *L. Schick*: Jacob Fugger, 47—55.

²⁹ II. Rudolf császár bankárjára ld. *Joseph Kallbrunner*: Lazarus Henckel von Donnersmarck (Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, 1931).

tek, a magyarországi események, de elsősorban a nemzetközi gazdasági dekonjunktúra miatt. A bányákat háromszor foglalták el a magyar felkelők, 1604-ben Bocskai, 1619—20-ban Bethlen Gábor és 1644—45-ben I. Rákóczi György hadai. Csak ez az utolsó megszállás 176 758 forint kárt okozott Joannellinek. De egyébként maga a termelés is olyan állandó költségeket igényelt, hogy század eleji becslések szerint, évi 608 000 „mázsa” réz kitermelése tette csak rentábilissá a vállalkozást. Mint láttuk a Joannelliek már előre leszámították 6000 „mázsa” eladását, de a valóságban 1660-ig nem tudtak 4000-nél többet eladni.

Andreas Joannelli mégsem vesztette el bátorságát. Besztercebánya eladósodása a vállalkozókat visszatartotta attól, hogy a Kamarával tárgyaljanak, így az örömet megújította a szerződést a Joannelli céggel. De egy német társaság jelentkezése (mely két régensburgi — Erdingen és Käekelsch — és egy boroszlói — Rical — kereskedőből állt) lehetővé tette az Udvari Kamara számára a bérleti összeg megemelését.

1650 után a Joannelliek visszanyerték hagyományos kelet-európai piacaikat. 21—22 birodalmi tallérért adták el a rezet, melyért 16 és fél forintot fizettek.³⁰ Szó szerint tartották magukat a szerződéshez, mégha látszólag a Kamara nagy összegeket is vesztett. Srbik szerint 1650-től a Joannelliek átlagprofilja „mázsként” 10 rénes forintra rugott.³¹

1660 után Andreas Joannelli nagyon kedvező nemzetközi konjunktúrának lett a haszonélvezője, amely a fordítottja volt annak, mellyel a cég a 30 éves háború alatt találta magát szemben.³² A dán—svéd háború lezárta a Sundot a svéd réz előtt, a besztercebányai réznek nem volt Hamburgban vetélytársa, és a török háború növelte a rézkeresletet; nagy mennyiségű rezet igényelték a hadifelszerelést gyártó császári arzenálok: 1663 tavaszán 500 „mázst”, 1664. szeptember 14-én 136, 1665. január 15-én 300 „mázst”.³³ Végül az angol—holland háború a japán réz előtt is lezárta Amsterdamt: ennek következtében egy „mázsa” réz ára 23 birodalmi tallérra emelkedett.³⁴

Ez a sikert sikerre halmozó üzletember, Joannelli, vállalta tehát 1665-ben az államkölcönt. A réz ára és a kereslet egyaránt emelkedett. Nem is késett, 1655, 1660, 1662 és 1666 folyamán szerződését megújította. 1671-ben lejárt a bérlet és az Udvari Kamara nem újította meg a szerződést, mert Joannellinek komoly ellenségei akadtak az udvarnál, elsősorban Triangl német pénzember személyében, aki 1668-ban Joannellit hűtlen kezeléssel vádolta. Azzal gyanúsította, hogy nagy jövedelemre tett szert a Kamara rovására és Magyarországot fekete pénzzel árasztotta el. Andreas Joannelli azonban Sinzendorf támogatásával megnyerte a pert, felmentették. Pedig Triangl nem volt elszigetelt ember, mögötte állt a Keleti Kereskedő Compánia, mely a vasvári béke után megpróbálta pozícióit visszaszerezni a török birodalomban.³⁵ Végül a Compánia biztosította is magának a marhakereskedelem monopóliumát a bécsi piacon, a marha árának garantálása fejében. Nincs tehát semmi megdöbbenő abban, hogy Triangl Magyarország másik fontos erőforrására, a bányatermelésre is rá akarta tenni a kezét. Ehhez a harchoz még hozzájárult az is, hogy a császár közvetlen környezetében a merkantilizmus teoretikusai egyre növelték befolyásukat. A császár 1665-ben különösképpen a német ökonomistát, J. H. Bechert kedvelte. Ezenkívül a császár és tanácsosai a pénzügyek rendbehozására törekedtek azzal, hogy vissza akarták szerezni

³⁰ Jean Bérenger: *Finances et Absolutisme autrichien dans la seconde moitié du XVIIe siècle*. Paris 1975. II. 403.

³¹ *H. v. Srbik*: I. m. 37—41.

³² Uo. 59.

³³ „Kayserslicher Befelch an die Oberbeamte zu Crembnitz dem Herrn Johann Andreas Joannelli umb die ins Wienerische Zeughaus zu Guessung Stuckhes gelieferte 300 Centen Kupfer die pro jeden Centen dergleichen 30 fl, zusamben 9 m. fl; aus aldaigen Gefölle abstatten zu lassen.” Hofkammerarchiv, Gedenkbücher 427. 1665. jan. 15. és *Srbik*: I. m. 48.

³⁴ Hofkammerarchiv, U. M. B. 15.286, 1668. jún. 26.; idézi *Srbik*: I. m. 58.

³⁵ *Herbert Hassinger*: Die erste Wiener orientalische Handels-Kompagnie. 1667—1683 (Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. 1942).

a kamarai javak fölötti ellenőrzést.³⁶ Nem volt tehát semmi rendkívüli abban, hogy Besztercebányát ismét közvetlen királyi igazgatásba akarták venni.

A szerződés végrehajtása nem okozott komolyabb nehézséget. A pénzt a kitűzött határidőn belül továbbították, jöllehet a tárgyalás december végéig húzódott, mert a jezsuiták 300 000 forintot követeltek egy IV. Lászlótól nyert, számukra kedvező végrendelet címén. 1670-ben Joannelli az Udvari Kamarától ezért a tranzakcióért egy utalványt kapott követelése kiigénylésére.³⁷

Igen figyelemre méltó Joannellinek, hivatalos üzlettársának, Gariboldonak, és ez utóbbi feltételezett társának Sinzendorfnak a társadalmi helyzete. Joannelli valójában egyszemélyben volt kereskedő és császári pénzügyi tisztviselő. 1663-ban, Chaos báró halála után, Joannellit nevezték ki a magyarországi bányák felügyelőjének,³⁸ ami Srbik osztrák történész szerint azt jelentette, hogy a „farkast beengedték a Kamarába”.³⁹ 1668-ban Triangl vádaskodásai ellenére Joannellire ruházták a hadi-fizetőmesteri (Hofkriegszahlmeister) tisztséget is, ami döntő befolyást biztosított számára különleges hadikiadások ügyében, miután a központi pénztár két hivatalból állott, az udvari általános pénztárból és a hadipénztárból. Joannelli mégsem érte el soha a kamarai tanácsosi rangot, talán nem is akarta, hogy feltűnés nélkül foglalkozhassék jövedelmező műveletekkel, hiszen az általános hadipénztárnak kellett gyakran előlegeznie a hadsereg zsoldját és ellátási költségeit.⁴⁰ Végül, néhány hivatalos forrás Joannelit bárónak említi, ami jelzi társadalmi emelkedését.

Az 1665-ös ügylet Sinzendorf kamarai elnök támogatása nélkül kivihetetlen lett volna, és fel lehet azt a kérdést is tenni, hogy vajon Joannelli nemcsak a nevét kölcsönözte-e az egészhez. 1681-es perében ezt is felhánytorgatták Sinzendorfnak,⁴¹ de konkrétumot már akkor sem tudtak mondani.

Láttuk tehát, hogy Lipót császár hitele már uralkodásának kezdetén nagy mértékben saját pénzügyi tisztségviselőinek jóakaratótól és lehetőségeitől függött. Még nem állt rendelkezésre modern hitelhálózat. Sem a bécsi, sem a többi idegen bankár nem sietett segítségre, részben azért nem, mert a biztosítékként leköthető javak súlyosan meg voltak terhelve. A bécsi zsidó kereskedők is csak kisebb összegeket tudtak hitelezni.⁴² Az országgyűlések nem foglalkoztak nagy kölcsönműveletek lebonyolításával. Végül is egy bécsi olasz bankár segítette ki a császárt, ahogy Jacob Fugger is kiegészítette szépapját jóval súlyosabb körülmények között. Érdekes, hogy mindkét

³⁶ „M. le Président des Finances m'ayant proposé dans l'antichambre de l'Empereur de faire toujours compter l'argent du premier terme pour le remboursement des deux Duchés, en attendant l'arrivée de Hongrie des partisans.” Grémonville 1666. május 6-i jelentése: AE C. P.: Autriche, t. 24., fol. 180.

³⁷ Az ügyet többször is tárgyalta a császári Titkos Tanács. Ld. G. Sagredo velencei követ 1665. dec. 27-i jelentését: „Incontro però lo stesso Gramonville grande difficoltà ad ottenere gli eshorsi del danaro per la recupera delli duci Ducati in Slesia, opponendo li Gesuiti un credito di 300 milla fiorini conteso dal Re di Polonia, ni vogliono lipartiti proposti da Francesi a superare l'autorità di Gesuiti.” Velence, Archivio di Stato, Senato, Dispacci di Germania, filza 128.

³⁸ „Denen Ober beamtten bey der Cammer Cremenitz . . . die restirende 13 266 fl. 46 kr. Ihm Herrn Joannelli abstaten lassen sollen.” Hofkammerarchiv. Gedenkbücher 201. 1670. márc. 12.

³⁹ „Es war doch den Bock zum Gärtner machen.” Srbik: I. m. 36. Ez a XIX. századi ember megjegyzése, aki megszokta, hogy a közügyeket a magánügyektől el kell választani. Egyébként Conrad von Richthausen, Baron von Chaos maga is pénzügyes volt, a magyar marhával kereskedett. 1649 óta az Udvari Kamara tanácsosa. Előszeretettel foglalkozott alchimiával.

⁴⁰ A két pénztárral folytatott pénzügyi játékokra vonatkozólag ld. sajtó alatt levő tanulmányunkat: Finances et absolutisme autrichien dans la seconde moitié du XVIIe siècle.

⁴¹ Az 1681-es vizsgálat vádiratának VII. pontja, mely szerint Grémonville-től jelentős összeget kapott volna és elárulta a titokban folytatott tárgyalásokat. Ld. Theatrum Europaeum, XII. k. 161. Egyébként a rendkívüli bíróság a vádnak ezt a pontját bizonyítottnak vette.

⁴² J. Bérenger: Les Juifs et l'antisémitisme en Autriche au XVIIe siècle (Études Européennes. Mélanges Tapié. Paris 1973. 181—193).

esetben a magyarországi bányák bérelete tette lehetővé ilyen nagy kockázatot rejtő kölcsön finanszírozásának vállalását. Miként Jacob Fugger, Joannelli is nagy hasznot húzott az előnyös szerződésből, de a kedvező konjunktúrából is. Miután minden száz forinton 10 forintot nyert, ahhoz, hogy magát kárpótolja, elegendőnek bizonyult 11—12 000 (minden két év alatt kitermelt mennyiség) eladása. Biztos lehetett, hogy két év alatt visszanyeri befektetett tőkét.⁴³

Másrészt ennek az ügyletnek — ismét hangsúlyozzuk: tipikus ügyletnek — a bemutatása a tranzakció volumenének ellenére is azt mutatja, hogy a császár pénzügyi helyzete nem volt olyan kétségbeejtő, mint azt általában feltételezték, vagy maga a császár is mondogatni szerette. Úgyes vállalkozók nagyon is jól fel tudták használni Ausztria gazdasági erőforrásait, ahogy a genovai Balbi család, mely az isztriai higanybányák kincseit aknázták ki.

Végül hangsúlyoznunk kell, hogy Magyarország gazdasági helyzete sem volt olyan kilátástalan, mint ahogy gyakran feltüntetik, miután a gazdasági élet egyes ágazatai komoly exportkereskedelmet biztosítottak. Csakhogy, és ebben a magyar történészeknek igazuk van, nyersanyagokról: rézről, ezüstről és állatról volt szó, és Magyarország az osztrák gazdasági rendszeren belül már félgyarmati helyet foglalt el.

Akárhogyan is történt, amikor a császár igazán akarta, komoly erőforrásokat tudott saját politikája érdekében megmozgatni. Így tudta Lipót császár egy Felső-Magyarországon berendezkedett olasz pénzember segítségével megakadályozni egy francia herceg sziléziai beiktatását, és azt, hogy később a francia-barát párt felülkerekedjék a lengyel köztársaságban.

⁴³ *H. v. Srbik: I. m.*